

Boekbesprekingen

J. Goudsblom, De sociologie van Norbert Elias.

Weerklank en kritiek. De civilisatietheorie. Meulenhoff: Amsterdam, 1987.

Goudsblom heeft enkele stukken gebundeld waarin hij sinds 1970 in brede kring belangstelling en begrip heeft willen wekken voor het werk van Norbert Elias. Uiteraard komen er in een verzameling van dergelijke stukken nogal wat gedateerde oordelen en herhalingen voor, benevens wel erg algemene, voor een groot publiek bedoelde opmerkingen. Het boek biedt aan de andere kant een handige codificatie en een heldere uitleg van Elias' programma van de figuratiesociologie, plus een originele bijdrage van Goudsblom tot dit programma.

Zoals Goudsblom zelf aangeeft, vallen de stukken uit zijn boek in drie categorieën uiteen die in volgorde de ontwikkeling van zijn belangstelling voor het werk van Elias weergeven: van toelichting op de bijzondere betekenis van het werk van Elias, via polemieken met tegenstanders, naar toepassing en uitwerking van Elias' ideeën in eigen onderzoek.

De stukken in de eerste categorie zijn informatief. Met name de uitleg hoe instituties de doelen bepalen die mensen wel na moeten streven in hun leven willen ze hun levenskansen verbeteren of tenminste behouden, is bijzonder helder. Zo kunnen personen uit de elite in de eerste stadia van een proces van staatsvorming hun maatschappelijke positie

vrijwel alleen verbeteren via gewelddadige strijd om land. Wanneer het gewelds- en belastingmonopolie langzamerhand in één hand geraakt van een vorst of beter gezegd, van een familie, dan verandert deze strijd meer en meer in een wedijver om de voorrang aan het hof van de vorst.

De bijdragen uit de tweede rubriek zijn het minst gelukt. De argumentatie is bijna uitsluitend defensief. Polemieken is niet Goudsbloms sterkste kant. Er valt dan ook niets te lachen, hoogstens onbedoeld. Bijvoorbeeld in het langste stuk van de bundel verzamelt Goudsblom verwijzingen naar zijn intellectuele voorbeeld zoals fans plaatjes van hun favoriete popster verzamelen. Interessanter zou een discussie zijn van de publikaties waar Elias naar verwijst en waar hij niet naar verwijst maar eigenlijk naar had moeten verwijzen. Een deel van het onbegrip dat Elias ontmoet zowel als een deel van de verering die hem de laatste jaren ten deel valt vloeien mijns inziens voort uit het niet geven van voetnoten — om wat voor reden dan ook, bijvoorbeeld omdat voor de tweede wereldoorlog de meeste lezers wel begrepen in welke context een boek als 'Ueber den Prozess der Zivilisation' moest worden geplaatst. Voor een plaatsbepaling van het werk van Elias was zo'n analyse wel zo belangrijk geweest.

De laatste categorie is zonder meer de meest originele en de leukste. Goudsblom toont aan dat hygiëne uit zorg om de eigen gezondheid niet de oorzaak kan zijn geweest van het pro-

ces van toenemende zelfbeheersing, daar de aandacht voor het verband tussen hygiëne en gezondheid pas in latere fasen van het civilisatieproces ontstond. Ook zijn poging om de verschillende problemen in het onderzoek van civilisatieprocessen te typeren en te ordenen is interessant.

Je zou wensen dat Goudsblom meer van dergelijk zelfstandig werk zou publiceren, dat hij bijvoorbeeld toe zou komen aan het schrijven van een studie over de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Sommige van zijn andere publikaties lijken voorstudies te zijn voor een dergelijk project, zoals bijvoorbeeld 'Dutch Society' (1967), zijn artikel over de ontwikkeling van het Algemeen Beschaafd Nederlands, en het lange artikel over de Nederlandse samenleving in een ontwikkelingsperspectief. Overigens mag niet vergeten worden dat Goudsbloms promovendi wat dit thema betreft ook zo het een en ander tot stand hebben gebracht.

Het onderwerp van Goudsbloms boek, de sociologie van Norbert Elias, vloekt enigszins met Elias' adagium dat de geschiedenis, ook die van de sociologie, nooit de geschiedenis van grote mannen kan zijn. Maar zelfs indien voor deze vorm wordt gekozen, dan valt de waarde en de plaats van het werk van Elias vermoedelijk beter te bepalen aan de hand van de vooruitgang die wordt geboekt op punt van de vragen die Elias stelt, de antwoorden die hij geeft, en de kwaliteit en de uitkomsten van het empirische onderzoek naar de waarheid van de gegeven antwoorden, dan aan het patroon van verwijzingen.

Opvallend is dat Goudsblom niet bijzonder veel nadruk legt op het belang van het empirische onderzoek van Elias. De door Elias gebruikte etiquetteboekjes vormen niet alleen een unieke historische bron maar bovenal bieden ze een oplossing voor het beschrijvingsprobleem en geven enige garantie voor een goed gesteld verklaringsprobleem: d.w.z., dat er in Frankrijk inderdaad sprake is geweest van een trend naar meer zelfbeheersing in de periode tussen 1500-1800.

Goudsblom benadrukt veeleer het eigene van 'het perspectief van Elias', terwijl naar

mijn mening de originaliteit van Elias' werk veeleer schuilt in het verrichte onderzoek en de gestelde problemen. Wat dat eigen perspectief aangaat, heb ik sterk de indruk dat we te maken hebben met een amalgaam van verstandige ideeën van anderen die slecht te localiseren zijn (zie eerder punt).

Betreurenswaardig is dat Goudsblom het nieuwe onderzoek dat naar Elias ideeën, en ten dele naar aanleiding van die ideeën heeft plaatsgevonden, niet serieus genoeg neemt. Het zout in de pap, de weerleggingen, worden eenvoudig genegeerd, weerleggingen die, oh ironie, juist gevonden worden in door Elias geïnspireerd onderzoek. Om slechts twee voorbeelden uit de Nederlandse geschiedenis te noemen: sinds de 18de eeuw ondernemen in vrijwel alle gecommmercialiseerde samenlevingen, ook in Nederland, de hogere strata offensieven tegen de lagere sociale strata in de bevolking om hen te beschaven; een ander voorbeeld is dat er onder de Republiek, zeker bij de elite, sprake van beschaafd gedrag is zonder dat er gesproken kan worden van een ver ontwikkelde staatsvorming, volgens Elias een voorwaarde voor het ontstaan van beschaafd gedrag.

De overheersende indruk die het boek na lezing achterlaat is die van een hagiografie, zo weinig bedenkingen koestert Goudsblom. De integrale aanpak van Elias en de figuratiesociologie bergt onder meer het gevaar in zich dat in minder goede handen noch wordt voldaan aan de criteria van de historici (geen eigen archiefwerk en geen bronnenkritiek), noch aan die van de antropologen (geen veldwerk, geen cross-culturele vergelijkingen), noch aan die van de sociologen (geen hypothetisch deductieve verklaringen gekoppeld aan toetsing via kwantitatief onderzoek). Een vergelijking met de bestaande sociologische onderzoeksliteratuur leert dat ook in het betere werk van Elias en andere figuratiesociologen enkele grote witte vlekken zitten. De belangrijkste daarvan is wel de vrijwel geheel ontbrekende aandacht voor de met de industrialisering van samenlevingen steeds groter wordende betekenis van onderwijs voor vrijwel alle andere aspecten van het sociale leven.

Tot slot, bij zoveel verwijzingen is de omis-sie van de uitgebreide, kritische bespreking van Elias hoofdwerk door Keith Thomas, onder de titel 'The rise of the fork', in de New York Review of Books, volume 25, march 1978, pp. 28-31, opmerkelijk.

H.D. Flap

A.C. Zijderveld, De samenleving als schouwspel. Een sociologisch leer- en leesboek. 's-Gravenhage: VUGA, 1987. 298 p., f 39,50.

Het is niet eenvoudig dit 'sociologische leer- en leesboek' in enkele woorden te typeren. Het is zeker geen thematische inleiding, het is ook geen geschiedenis van de sociologie, en het is meer dan een essayistische 'invitation to sociology'. De samenleving als schouwspel is misschien het beste te karakteriseren als een tamelijk breed, maar geenszins volledig (ook geen volledigheid pretenderend) inleidend overzicht van algemene sociologische theorieën, begrippen en noties, met een nadruk op de 'klassieken' Weber, Durkheim, Simmel en Mead en een zeer selectieve aandacht voor theoretische ontwikkelingen daarna.

Zijderveld heeft zijn exposé geordend aan de hand van een reeks algemene sociologische begrippen of noties. De meest abstracte uitgangspunten van sociologische theorieën worden besproken onder de noemers van 'handelingsleer' en 'werkelijkheidsleer'. vervolgens komen de sociologische grondbegrippen 'maatschappij' en 'cultuur' aan de orde, een tweedeling die wordt voortgezet in het onderscheid tussen 'socialisatie' en 'enculturatie'. Het slothoofdstuk behandelt sociale verandering en meer in het bijzonder modernisering, door Zijderveld – conform de consequent doorgevoerde tweedeling van maatschappij en cultuur – gedefinieerd als 'een proces van structurele differentiatie en culturele generalisatie' (p. 185).

Het was Zijdervelds bedoeling, zo begrijp ik uit zijn 'Proloog', om met dit boek hernieuwd enthousiasme voor de sociologie op te

wekken, door te laten zien hoe interessant en relevant de klassieke sociologen nog steeds voor ons zijn. Misschien is hij ten dele in die opzet geslaagd. In zijn sterkste passages is Zijderveld een zowel ter zake kundig als smakelijk en geestdriftig verteller, die losjes maar trefzeker weet duidelijk te maken waar het bij de behandelde theorie in de kern om gaat. Het best op dreef is hij in de weergave van theorieën waar hij zelf veel affiniteit mee heeft, zoals Meads symbolisch interactionisme. Wat minder overtuigend is mijns inziens de behandeling van theorieën waar de schrijver verder vanaf staat; Homans' ruiltheorie bijvoorbeeld wordt dermate vlotjes weergegeven dat van de systematiek en conceptuele precisie die die theorie kenmerken weinig overblijft.

Systematiek en conceptuele precisie zijn inderdaad geen opvallend sterke kanten van dit boek. Het in het eerste hoofdstuk gemaakte onderscheid tussen 'handelen' en 'werkelijkheid', 'handelingsleer' en 'werkelijkheidsleer' is al verwarrend gezien het eenvoudige feit dat voor de sociologie handelen nu juist de te bestuderen werkelijkheid vormt (zoals Zijderveld zelf ook zegt). De ver doorgevoerde scheiding tussen 'maatschappij' en 'cultuur' draagt evenmin bij tot sociologisch inzicht: 'maatschappij' kan niet gedacht, kan niet gedefinieerd, laat staan bestudeerd worden zonder 'cultuur' mede te omvatten. Er bestaat geen 'cultuursociologie' naast een 'maatschappijsociologie'. Toch beweert Zijderveld dat die twee sociologieën wel bestaan, zij het dat hij, om begrijpelijke redenen, 'maatschappijsociologie' heeft vervangen door een andere term: 'organisatiesociologie'. Begrijpelijk, maar ook inconsequent en verwarrend, want de beoefenaren van de organisatiesociologie verstaan onder hun specialisme doorgaans wat anders.

Vanwaar dan die rigoureuze scheiding tussen maatschappij en cultuur? Het antwoord moet mijns inziens eerder in Zijdervelds structure of sentiments dan in wetenschapsinhoudelijke overwegingen worden gezocht. 'Maatschappij' staat bij Zijderveld voor doelgerichte organisatie, functionele rationaliteit, rolsegmentatie, klassenstrijd, machtsuitoefe-

ning, moderniteit, 'cultuur' voor institutie en traditie, substantiële rationaliteit, collectieve zingeving, standenstructuur, erkend gezag. De verwarrende implicatie — die nergens in dit boek wordt uitgesproken — is dat sommige maatschappijen (volgens de standaardbetekenis) géén 'maatschappij', of minder 'maatschappij' zijn in de hier gebruikte zin. De betekenis van allerlei uitspraken in dit boek over 'de maatschappij' wordt hierdoor onduidelijk.

Dat deze conceptualisering moreel-ideologische preoccupaties weerspiegelt toont zich vooral in de behandeling van de begrippen 'macht' en 'gezag', waarin de schrijver op onnavolgbare wijze de kunst van het vrij associëren beoefent. Enkele citaten: 'Macht handelt zo nodig fysiek geweld, terwijl gezag het steeds van overreding en overtuiging moet hebben. Het verbaast dan ook niet dat door de eeuwen heen macht vooral een zaak van mannen en jongeren is geweest, terwijl gezag veeleer het domein van vrouwen en ouderen was'. 'Macht kenmerkt zich in de samenleving ten diepste door belangenstrijd als sociaal-economische klassenstrijd'. 'Macht is een kwantitatief verschijnsel . . . Statistische cijfers zijn voor de macht steeds essentieel'. 'Gezag is ten diepste een historisch fenomeen . . . Macht daarentegen is onhistorisch' (p. 123-126). Beweringen die zich van iedere empirische referentie hebben losgezongen.

Ook elders laat de schrijver zich weinig aan de empirie gelegen liggen. Wanneer hij bijvoorbeeld ingaat op de voorwaarden waaronder mensenmaatschappijen ontstonden (p. 74 e.v.), vertelt hij een geheel fictief verhaal, een soort onpoëtische variant op Genesis, in plaats van te putten uit de vele gegevens en gefundeerde hypothesen over het proces van menswording en de ontwikkeling van pre-agrarische samenlevingen die inmiddels tot onze beschikking staan. Schematische modellen van modernisering, zoals de dichotomie van *Gemeinschaft* versus *Gesellschaft*, worden op geen enkele wijze met de resultaten van recent historisch-sociologisch onderzoek geconfronteerd. Dat sociologen meer doen dan hun brilleglazen bijslippen en oppoetsen

om de wereld om hen heen te 'bekijken', dat ze wel eens proberen uit te zoeken hoe iets feitelijk in elkaar zit, dat ze theorieën en onderzoeksgegevens met elkaar confronteren en dat juist daarin ook 'klassieke' sociologen een inspirerend voorbeeld kunnen zijn, — dat is uit deze inleiding niet op te maken.

Een beperking van dit inleidende overzicht is tenslotte dat de sociologie van na 1960 vrijwel niet aan bod komt. Dat zou op zichzelf te verdedigen zijn, als het boek zelf op die beperking gewezen had, en niet de indruk had gewekt dat de sociologie van de laatste vijftientwintig jaar er nagenoeg niets toe doet. Nu lezen wij op de achterkant van het boek (en binnenin laat Zijderveld zich in overeenkomstige bewoordingen uit): 'De samenleving als schouwspel is het resultaat van een enorme pretentie. Het boek wil de opgetreden verstarung van de academische sociologie doorbreken.' Op deze manier gaat dat toch niet, vrees ik.

N. Wilterdink

A.C.M. Jansen, Bier in Nederland en België; een geografie van de smaak. Amsterdam, Nederlandse Geografische Studies, no. 39, 1987. 275 p., f 37,50.

Smaak wordt in wetenschappelijke studies zelden interessant gevonden. De sociaal-geograaf Jansen denkt daar anders over door een opmerkelijke dissertatie te schrijven over de smaak van bier door de biercultuur in Nederland en België onderling te vergelijken onder de vraagstelling waarom er in België een biercultuur is ontstaan, terwijl die in Nederland achterwege is gebleven (p. 12). Concreet wordt een indringende beschrijving gegeven van de bier- en brouwerscultuur, gebruik makend van een kwalitatieve onderzoeksbenadering vanuit een fenomenologisch-theoretische denkkader, waarmee de auteur tegelijkertijd afrekenet met 'werkelijkheidsvreemd theoriegeleid onderzoek' in de sociale wetenschappen. Binnen de economische theorieën over producenten- en consumentengedrag en de

economische geografie in het algemeen vormt de aanpak van Jansen welhaast een sterk ondergewaardeerd unicum, omdat zijn fenomenologische benaderingswijze 'théorie de la connaissance' en 'théorie de la vie' ineen doet vloeien. De onderzoeker zelf is in het geding, omdat hij onderdeel is van zijn eigen visie op het alledaags bestaan. In dit geval geeft de onderzoeker zijn 'théorie de la vie' bloot door zich als subject duidelijk uit te spreken over bestaans kwaliteiten als smaakvariatie en (economische) kleinschaligheid. Daarbij vormt als het ware 'de kunst van het proeven' een invalshoek voor de onderzoeker om iets zinnigs te kunnen zeggen over de werkelijkheid, zonder vooraf gestuurd te worden door abstracte, werkelijkheidsvreemde theorieën.

De auteur van *Bier in Nederland en België* verbaast zich over het feit dat er in België zo'n uitgebreide smaak- en biercultuur tot ontwikkeling is gekomen, terwijl dit in tegenspraak lijkt te zijn met de economische wetmatigheden van het hedendaagse vraag- en aanbodgedrag. In discussie met Scitovsky's opvattingen in *The Joyless Economy* (1976) over de grootschalige uniformering van producten (door schaalvergrotingsprocessen in de voedings- en genotmiddelenindustrie) en rendementsverhogingen aan de vraagzijde, stelt Jansen een diepgaand en origineel onderzoek in naar de smaakmode (aan de vraagzijde) en naar de brouwerscultuur (aan de aanbodzijde). Scitovsky heeft getracht een economische theorie van consumentengedrag te construeren, waarbij smaak ook een rol speelt. Grootschalige productie zou een optimale behoeftebevrediging verhinderen, omdat gewenste produktdifferentiatie daardoor wegvalt en er een consumptiepatroon mee samenvalt, waarbij niet de aard van het produkt (smaak van bier), maar de hoeveelheid telt. Jansen nu gaat een en ander kritisch na, methodisch gebruik makend van vele bronnen en methoden van informatieverzameling: statistieken, bier- en kookboeken, romans, participerende observatie en interviews met bierbrouwers en bierdrinkers.

Jansen kijkt in zijn onderzoek eerst naar de oorzaken en gevolgen van de grootschalige

productie in een historische schets van de uiteenlopende ontwikkelingen in de biernijverheid in beide landen. Inderdaad een standaardisatie van de biersmaak (met name in ons land), waarbij ook de overheid via regulering een beduidende rol als smaakmaker speelt. Dan komen de verschillende brouwersculturen aan de orde, waarbij vooral de kleinere bierbrouwers het ontstaan van de huidige biercultuur met smaak(variatie) tot stand blijken te hebben gebracht. Recente ontwikkelingen in de bierbedrijfstak laten zien, dat de kleinere brouwers nagenoeg verdwenen zijn in Nederland, doch zich bij onze zuiderburen hebben gehandhaafd, vaak tegen de economische stroom in. Jansen stelt vast, dat de rol van de kleine bierproducent niet adequaat in economische theorieën te vangen is, omdat men daarin – evenals Scitovsky – de belangrijke factor smaak niet (voldoende) verdisconteert. Daarom besteedt Jansen veel aandacht aan smaak, smaakvervreemding en biercultuur, hetgeen hem het inzicht oplevert, dat een verandering van 'atmosfeer' (wat dat dan ook concreet moge zijn) in het consumentengedrag de huidige biercultuur met de vele bovengistende speciaalbieren heeft doen ontstaan. Het onderzoek sluit af met een nawoord voor theoretici in de geografie, waarin de auteur zijn fenomenologische werkwijze en zijn kritiek op de 'mainstream' wetenschapsbeoefening bespreekt en verdedigt in het besef 'dat veel resultaten in de sociale wetenschappen onbevredigend zijn voor geographen, juist op grond van hun theorievorming en werkwijze' (p. 247). Wat dit opmerkelijke boek betreft, zou gesteld kunnen worden dat erover smaak wel degelijk serieus valt te twisten, ook wetenschappelijk. In een dergelijk twistgesprek zal Jansen heel goed z'n mannetje kunnen staan.

Henri W.A. Hilhorst

De gevolgen die denkbeelden van individuen hebben voor het functioneren van organisaties, vormen het theoretisch uitgangspunt van deze organisatiesociologische inleiding. Kennismaking met deze zienswijze leidt tot een verfijning van het organisatorisch spel, hetgeen zijn vruchten kan afwerpen bij de kwaliteitsverhoging van de dagelijkse gang van zaken in organisaties, aldus de auteurs. Zij beogen in dit boek, dat bedoeld is voor studenten die in de eerste fase van hun studie verkeren, fundamentele te leggen voor een ruimer denkkader, dan de bestaande denkbeelden rondom de praktijk van het organiseren bieden.

In het eerste hoofdstuk volgt een korte introductie van het organisatiebegrip aan de hand van een overzicht van verschillende disciplinaire benaderingen. Daarna volgt een verantwoording van de titel van het boek: organisatie is beweging. Ze betogen dat organisaties in aanzienlijke mate worden gekenmerkt door stabiliteit, continuïteit en voorspelbaarheid. Dit is echter slechts één aspect van het organisatieverschijnsel. Er is tegelijkertijd een tegengestelde tendens te signaleren. Organisaties worden eveneens gekenmerkt door verandering. De auteurs gaan uit van een veranderingsoptiek, omdat aan dit aspect in het verleden weinig aandacht zou zijn besteed. Essentieel in hun omschrijving van het organisatiefenomeen is de spanning tussen vrijheid en beperking: 'de vrijheid die mensen hebben om vorm te geven aan en na te denken over hun onderlinge samenwerking, de beperkingen die mensen ondervinden, als zij proberen een bestaande organisatorische structuur naar hun hand te zetten of zelfs te ondermijnen'. De auteurs stellen zich op het standpunt dat een organisatie moet leren overleven in dit spanningsveld.

In het tweede hoofdstuk wordt de verhouding tussen individu en organisatie behandeld. De auteurs trachten een vereniging tussen systeem- en actorenbenadering tot stand

te brengen. De organisatie wordt gezien als een door meerdere individuen gedeelde abstractie, waarvan een aantal aspecten zijn vastgelegd in een stelsel van afspraken. De schematisch weergegeven dynamische en dialectische verhouding tussen individu en organisatie beoogt de veronderstelde contradictie tussen vrijheid en beperking op te heffen. De organisatiecultuur zou een interpretatiekader zijn, gebruikt door mensen om richting te geven aan hun onderlinge activiteiten. Werken aan de organisatiecultuur wordt gezien als een centraal hulpmiddel om organisaties te besturen.

In hoofdstuk drie wordt aandacht besteed aan de doelen van organisatorische samenwerking. De centrale vraag is wie de doelstellingen in een organisatie bepaalt. Ingegaan wordt op het 'multi-purpose' karakter van organisatieel doelen, waarbij de organisatie als zodanig als middel wordt gezien. Bij de bespreking van dit onderwerp worden verwante concepten als legitimiteit, doeltreffendheid, doelmatigheid en rationaliteit besproken. De conclusie van het hoofdstuk is, dat het onmogelijk is om definitieve uitspraken te doen over de wenselijkheid (in termen van doelmatigheid, doeltreffendheid, legitimiteit en rationaliteit) van organisatieel doelen.

Hoofdstuk vier bevat een analyse van de organisatiestructuur. Na behandeling van een aantal typologieën (met name van Mintzberg) wordt gekozen voor drie typen organisaties, de bureaucratische, de professionele en de zelflerende organisatie. Aan de hand van deze constructie wordt nagegaan welke bedoelde en onbedoelde gevolgen menselijke samenwerking binnen de verschillende structuren heeft, welke machts- en beïnvloedingsmogelijkheden deze bieden en op welke wijze structuur en cultuur in elkaar grijpen.

De organisatieomgeving wordt in hoofdstuk vijf geschetst als een bron van beperkingen en mogelijkheden. Aandacht wordt geschonken aan een groot aantal omgevingsfactoren en aan de relatie tussen interorganisatorische netwerken en strategievorming. Niet alleen de objectieve eigenschappen van de

omgeving worden besproken, maar eveneens wat deze betekenen voor de participanten.

Hoofdstuk zes behandelt de aspecten macht en legitimiteit. Spelregels ter beheersing en besturing bepalen of en in welke mate het bereiken van doelen recht doet aan de verschillende belangen van organisatielieden. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen instrumentele of pragmatische, regulerende en culturele of transformerende spelregels.

Besluitvorming als onderdeel van doelbe-reikingsprocessen komt aan de orde in hoofdstuk zeven. Informatiesystemen en communicatieprocessen spelen hierbij een rol. Ingegaan wordt op het individu als besluitvormer en de factoren, die van invloed zijn op het besluitvormingsproces. Tot slot passeren er aantal theoretische besluitvormingsmodellen de revue.

Het laatste hoofdstuk geeft een overkoepelend beeld van de vermeende paradox tussen stabiliteit en beweging en de daarmee samenhangende aspecten. Geconcludeerd wordt dat zowel structuren, technologie, processen en individuen aangrijpingspunt voor verandering vormen. Elke echte verandering zou een breuk met het verleden en crisis betekenen. De expliciete erkenning van belangtengestellingen en machtsrelaties staat in deze gedachtengang centraal. Een organisatie zou een voortdurende veranderende en veranderbare constructie vormen, die actoren beïnvloedt en tevens door actoren benut wordt om de eigen doeleinden te realiseren. De aanvaarding van het feit dat een organisatie een intermenselijke constructie is, die door alle betrokkenen gebruikt wordt om vaak zeer uiteenlopende doelen te verwezenlijken, levert aldus de auteurs de basis voor ontwikkeling ervan.

Tot zover de behandeling van de structuur en inhoud van het boek. De auteurs pretenderen een nieuw licht te werpen op gangbare ideeën door uit te gaan van een optiek van dynamiek en verandering. Uitkomsten van onderzoek, die in Nederland vanuit een vergelijkbaar perspectief werden verkregen, werden al in 1983 gepubliceerd (zie: H. Doorewaard e.a. (red.) *Stratego op bedrijfsniveau*).

De spanningsverhouding tussen beheersing en begrenzing stond ook in die bundel centraal. Inmiddels zijn vele artikelen gepubliceerd over dezelfde problematiek. Het is daarom tamelijk pretentieus te spreken van een nieuwe optiek.

Door de auteurs wordt gesteld dat een sociologische analyse alleen vruchtbaar kan zijn als integratie van de systeem- en actorenbenadering plaatsvindt. Een dergelijk inzicht is evenmin nieuw. Het is onder sociologen niet ongebruikelijk verschillende zienswijzen met elkaar te integreren, vanuit het idee dat ze complementair zijn.

Vernieuwend is wel de invoering van een schema, waarin de dynamische en dialectische verhouding tussen individu en organisatie wordt weergegeven. De vraag rijst in hoeverre deze oplossing een tegemoetkoming biedt aan de gesignaleerde problemen: beheersing en verandering. In de eerste plaats volstaan de auteurs met het benoemen van de tegenstellingen. Deze bevinden zich vooral op het niveau van het denken. In de tweede plaats omschrijft men niet wat een werkelijke verandering, die een breuk met het verleden en een crisis zouden moeten betekenen, inhoudt. De vraag blijft in hoeverre het model aangrijpingspunten voor verandering biedt, uitgaande van tegenstellingen die zich in de realiteit voordoen. In het model is geen ruimte geschapen voor de dialectische sprong, de omslag van een kwantitatieve vergroting naar een kwalitatieve verandering. Het dynamisch en dialectisch model is een statische weergave van een naar evenwicht tenderende samenhang van sociale systemen en hun omgeving, waarbij aandacht voor spanningen en conflicten is ingeruimd. Een geforceerde en niet geslaagde poging om het dynamisch proces van veranderingen in de realiteit en van het denken in theoretische abstracties te integreren en in één grote conceptie aan elkaar gelijk te willen maken.

De waarde van het boek ligt vooral in de makkelijke toegankelijkheid, dat wil zeggen leesbaarheid van de aangeboden stof en de bijzondere aandacht die uitgaat naar de 'politieke' dimensie van het organiseren: de expli-

ciete erkenning van belangentegenstellingen en machtsrelaties. Ook onderscheidt het boek zich in gunstige zin van andere organisatiesociologische inleidingen door de logische opbouw, het heldere taalgebruik en de concrete praktijkvoorbeelden. De auteurs zijn niet zozeer verklarend bezig geweest, maar hebben vooral praktijksituaties inzichtelijk gemaakt. De concentrisch-didactische aanpak van het betoog zal studenten, die in de eerste fase van hun studie verkeren, zeker aanspreken. Het boek voldoet daarmee aan de doelstelling fundamentele te leggen voor een ruimer denk-kader dan de huidige denkbelden rondom de praktijk van het organiseren bieden en zal zeker in een bestaande behoefte voorzien.

Nel Hofstra

J. Berting, J. Breman en P.B. Lehning (red.), Mensen, Macht en Maatschappij, een bundel sociaal-wetenschappelijke opstellen. Meppel: Boom, 1987. 212 p.

Deze bundel met opstellen is samengesteld naar aanleiding van het met emeritaat gaan van de grondvester van de Faculteit der Sociale Wetenschappen aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam, prof. dr. J.A.A. van Doorn. De bundel wordt Van Doorn aangeboden door collega's die, sinds de oprichting van deze Faculteit in 1960, met hem op enigerlei wijze binnen deze organisatie hebben samengewerkt. Sociologen vormen in de bundel niet de meerderheid, maar bevinden zich in het gezelschap van twee economen, twee politicologen, een historicus en een niet-westers socioloog. De redacteurs zien deze multidisciplinaire opzet als een kenmerk van de opvatting over de wijze van sociologiebeoefening zoals die door de inspirator van de bundel, Van Doorn, wordt voorgestaan.

Deel I gaat over sociale wetenschappen en universiteit. Leune bespreekt Van Doorn en de sociologieopleiding in Rotterdam, Langeveld geeft een beschouwing over sociologie in verandering, en Van Schendelen gaat in op de politisering van de universiteit. Deel II behan-

delt sociale wetenschappen en beleid. De Roos bezint zich op economie, sociologie en de 'self-confidence', Van Voorden bespreekt misvattingen en misschattingen in het arbeidsmarktbeleid, Peper draagt enkele opmerkingen bij over schurende verwachtingspatronen (ten aanzien van het burgemeesterschap van de grote stad), Albeda beschouwt vakbondsmacht en sociaal-economisch beleid. Deel III gaat in op beleid en maatschappij. Van Lehning treffen wij een beschouwing over de gespannen verhouding tussen beleid en maatschappij aan. Berting draagt een opstel over prestatie-oriëntering, individuele prestaties en de verzorgingsmaatschappij bij, Breman behandelt de staatsbescherming van arbeid (aan de hand van resultaten uit veldwerk in Zuid-Gujarat), en Blockmans sluit de rij met een beschouwing over sociaal-democratische cultuurpolitiek in Nederland tijdens het interbellum.

In deze recentie wil ik om te beginnen nadere aandacht besteden aan hetgeen Leune over de 'Rotterdamse formule' voor de opleiding tot socioloog zegt. In 1964 was voor Van Doorn het richtinggevend vertrekpunt de gedachte, dat de massa van afgestudeerde sociologen in 'praktijk'-functies terecht zal komen en dat de opleiding dienovereenkomstig moet worden ingericht. Anders dan bij zuiverwetenschappelijke vorming behoren studenten zich niet zozeer te leren bewegen langs de as 'theorie-onderzoek', maar langs de as 'wetenschap-werkelijkheid', in casu 'sociologie-samenleving'. Bij de samenstelling van het programma staat niet de 'scientist' model maar de 'professional'. Van Doorn beoogde de vorming van een geëngageerde en toepassingsgerichte socioloog. Deze zou niet zozeer moeten worden opgeleid tot beoefenaar van een wetenschap, maar tot een professionele dienstverlener met een wetenschappelijke ondergrond. Met het oog op dit laatste diende de 'zuiver-wetenschappelijke' vorming niet waarloosd te worden. Gezichtsbepalend was zij niet. De pragmatische uitwerking van dit vertrekpunt voerde tot [1] een brede sociaal-wetenschappelijke opstelling, met name door economische en juridische elementen in de

opleiding te verankeren, [2] beleidsgerichtheid van de opleiding, vooral door 'science for policy', [3] institutionele specialisatie, [4] toevoeging van steunvakken, [5] training in vaardigheden voor de rol van beleidsadviseur en [6] toevoeging van een postdoctorale bovenbouw. Leune gaat uitvoerig en openhartig op tal van problemen bij de uitvoering in. Wetenschappelijke- en beroepsopleiding kwamen op gespannen voet met elkaar te staan. Was beleidsgerichtheid te zien als 'science for policy' of als 'science of policy'? De staf bleek niet geheel achter de formule te staan. Zijn beschouwing loopt dan ook uit op een aanzet tot een herijking van de formule. Leune's beschouwing zou mijns inziens aan waarde hebben gewonnen, indien hij ervaringen uit andere sociologie-opleidingen erbij had betrokken. Het is immers sinds vele jaren ook elders gebruikelijk om (een deel van) de opleiding tot socioloog op loopbanen in de praktijk te richten. In andere sociologie-opleidingen is de Rotterdamse formule echter bewust niet zonder meer overgenomen. In Utrecht bijvoorbeeld participeert een student met belangstelling voor sociologie eerst een jaar in een gamma-propedeuse. Vervolgens kan deze student een praktijk-sociologisch of een disciplinair-sociologisch accent aan de verdere studie geven. Ook kan worden doorgegaan in de algemeen sociaal-wetenschappelijke richting. De Utrechtse formule bereidt het gros van de aanstaande sociologen expliciet voor op een loopbaan als beleidssocioloog in de praktijk (vergelijkbaar met de Rotterdamse formule), maar biedt daarnaast voor een hierin geïnteresseerde minderheid een voorbereiding op een disciplinaire werkkring. Ook in de wetenschapsbeoefening is in Utrecht gekozen voor zowel toepassingsgericht als disciplinegericht onderzoek, met expliciete waardering voor beide richtingen. De Groningse formule vertoont soortgelijke trekken, om een tweede voorbeeld te noemen.

In de tweede plaats wil ik kort stilstaan bij de inbreng van Van Schendelen. Hij komt met een opstel, waarvan het eerste gedeelte als een bloemlezing uit een bezwaarschrift overkomt. In het tweede gedeelte plaatst hij zijn

Rotterdamse grieven in een wijder kader. Daarbij laat hij mijns inziens ten onrechte de mogelijkheid onbenut om ook ervaringen uit andere universiteiten en uit het buitenland in de beschouwing te betrekken. Politisering van universiteiten in Frankrijk bijvoorbeeld, is door Philip Lucas in 'L'Université Captive' grondig geanalyseerd. De in vele Westerse landen actuele politisering van het universitaire bestel brengt wetenschapsonderzoekers ertoe uiteenlopende strategieën op hun te verwachten effecten en vooral neven-effecten te analyseren. De tot nu toe gevoerde strategieën worden aan een sterkte-zwakke analyse onderworpen. Een sterkte-zwakke analyse van de Rotterdamse formule is bij Van Schendelen niet te vinden.

In het algemeen zijn de opstellen in deze bundel de moeite van het lezen zeker waard. De meeste essays (o.a. van Langeveld, Albeda, Berting) zijn vlot en overtuigend geschreven. De bijdragen, die mede op empirische data gebaseerd zijn (Van Voorden, Breman) zijn informatief en maken een doorwrochte indruk. De mengverhouding van veel beschouwingen en weinig 'science of policy' onderzoek is stellig representatief voor de Rotterdamse formule. Maar is voor Rotterdam een 'herijking' van de formule uit de jaren zestig (Leune) voldoende om ook de komende periode te overleven? Een radikaal-kritische en inventieve hantering van zijn erfgoed zou stellig in de geest van de grondvester van het SIR zijn. Als oud-student, -medewerker en -promovendus van Van Doorn durf ik die stelling wel aan.

H.A. Becker

A.F.A. Korsten en W. Derksen (red.), Uitvoering van Overheidsbeleid: Gemeenten en ambtelijk gedrag belicht. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese, 1986. xiv en 274 p.

De uitvoering van vele beleidsmaatregelen van de rijksoverheid wordt aan de gemeenten opgedragen. De gevolgen die deze situatie met zich meebrengt, staan in dit boek centraal. De

bundel wordt geopend met drie inleidende bijdragen: een inleiding door de samenstellers op de twee thema's van de bundel, een bijdrage over de uitvoering van beleid in het algemeen (Maarse) en een over ambtelijk gedrag en beleidsvrijheid (Korsten en Ligthart). In deel 2 komt het eerste thema aan bod. In een aantal onderzoeksverslagen wordt de vraag belicht hoe gemeenten de hun opgedragen taken vervullen. Betekent delegatie van de beleidsuitvoering aan gemeenten dat verschillen in de uitvoering van het nationale beleid ontstaan en zo ja, welke factoren zijn daarvoor verantwoordelijk? Behandeld worden het milieubeleid, de beeldende-kunstenaarsregeling, het rijksmonumentenbeleid en toezicht op woningcorporaties. In dit deel zijn ook twee bijdragen opgenomen die gewijd zijn aan de ambtelijke organisatie van gemeenten, respectievelijk aan de categoriale organisaties van gemeenteambtenaren. In deel 3 komt het tweede thema aan de orde: de rol van uitvoerende ambtenaren ('street level bureaucrats') op lokaal niveau in de tenuitvoerlegging van allerlei maatregelen en wel aan de hand van onderzoek naar toelating tot de sociale werkvoorziening, parkeren, bijstandsverlening, hinderwetvergunningen, bouwtoezicht en woonruimteverdeling. De aandacht is met name gericht op de wijze waarop ambtenaren omgaan met de beleidsvrijheid waarover ze bij de uitoefening van hun taken beschikken, hoe als reactie op deze beleidsvrijheid verschillende 'implementatiestijlen' ontstaan en welke factoren daarop van invloed zijn. Ook is een bijdrage gewijd aan ambtelijke corruptie. Het boek wordt afgesloten met een beschouwing van Ringeling over beleidsvrijheid, waarbij hij aan de hand van de factoren, onderzocht in zijn dissertatie *Beleidsvrijheid van ambtenaren* (1978), nagaat welke nieuwe gezichtspunten de studies in deze bundel opleveren.

De verdienste van deze bundel is dat de lezer in kort bestek een overzicht wordt geboden van het ook in Nederland in omvang toenemende onderzoek naar beleidsuitvoering. Daarbij fungeert de bundel via de verwijzingen bij de verschillende bijdragen als een weg-

wijzer naar de uiteenlopende en verspreide onderzoeksliteratuur. De presentatie van het onderzoek 'in den brede' heeft echter ook zijn nadelen. De hoofdstukken zijn in het algemeen erg kort, vertonen soms storende overlappingsen en herhalingen en bieden vaak weinig nieuwe gezichtspunten (meer van hetzelfde). Voorts worden regelmatig allerlei vragen opgeworpen die (door ruimtegebrek?) niet meer worden beantwoord. Dit wreket zich hier in het bijzonder omdat Korsten en Derksen ook de samenstelling van een leerboek over de beleidsuitvoering hebben beoogd. Didactisch acht ik het boek dan ook niet geheel geslaagd. Het was mijns inziens beter geweest om aan de algemene hoofdstukken meer ruimte te geven, het aantal empirische bijdragen te beperken en de vrijgekomen ruimte te benutten om deze onderzoeksverslagen meer diepgang te geven.

H. van Goor

J. de Jong-Gierveld en J. van der Zouwen (red.), De vragenlijst in het sociaal onderzoek. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1987.

In december 1986 organiseerde de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de KNAW een symposium over het onderwerp in kwestie. Een 12-tal destijds gehouden voordrachten is nu voor een breder publiek bereikbaar in deze bundel. De inhoud is verrassend veelzijdig. Uiteraard gaat het niet alleen over de vragenlijst; het gaat er zelfs bijna *niet* over. Door Mokken (CBS) wordt over steekproeven, non-respons en technische innovaties in de dataverzameling geschreven; door De Bock (vroeger NOS, thans Inter/View) vooral over het laatste. Beide artikelen geven veel informatie voor wie zich op de hoogte wil stellen van de combinatie van computers, telefoon en ondervraging. De Bock licht vooral het telefonisch computergestuurd interviewen toe, waarmee de meeste lezers – in de rol van respondent – inmiddels wel kennis gemaakt zullen hebben. Vervolgens spreekt hij de verwachting uit dat het face-to-face interview

met shootcomputers wel 'standaard' zal worden (p. 59), helaas zonder duidelijk te maken waarom het face-to-face interview kennelijk onmisbaar of zelfs boven andere vormen te prefereren is.

De Jong-Gierveld en Van Tilburg schrijven over de validering van een Rasch-schaal naar eenzaamheid; Roskam over de bekende controverse 'theoriegeleid' versus 'datageleid' onderzoek, waaraan hij een instructief verhaal over het facetontwerp koppelt. Hofstee plaatst hierbij de kanttekening dat hij graag de responsmodaliteit (verbaal en non-verbaal gedrag) en de encenering van de vragenlijstafname (instructies aan de respondent) als extra onafhankelijke variabelen in het facetontwerp opgenomen zou willen zien.

In bijdragen van Komter, Dijkstra en Junger komen we dicht bij de situatie van het vraaggesprek; met de daaropvolgende bijdragen van Saris en anderen verdiepen we ons weer in de techniek. Junger levert een interessante empirische bijdrage aan het onderzoek naar de validiteit van zelfrapportages van delinquentie bij jongeren uit etnische minderheden.

Opvallend is het ontbreken van bijdragen over bias, al was het alleen maar een samenvatting van bevindingen met betrekking tot vraagformulering, vraagvolgorde e.d., die je in een bundel onder deze titel zou verwachten. Ook suggesties over een optimale formulering van vragen of combinaties van vragen zoekt men tevergeefs. Op een vergelijking van kwaliteit wordt nauwelijks systematisch ingegaan, al beloven de redacteurs dat in hun voorwoord wel (p. 19).

Maar: de bundel is heel informatief, en geeft een goed beeld van wat er in het moderne Nederlandse enquête-onderzoek te doen is. Hier en daar lijkt het enthousiasme voor computer en telefoon ten koste te gaan van een kritische instelling. Het valt me in dit verband op dat nergens een onderscheid qua doelstelling wordt gemaakt tussen commercieel publieke opinie-onderzoek enerzijds en (vaak fundamenteel) wetenschappelijk onderzoek anderzijds. De tijden van 'knowledge from what' zijn weliswaar voorbij, maar zijn

alle destijds gestelde vragen dan plotseling niet meer interessant?

P.G. Swanborn

C. de Neubourg, Unemployment, Labour Slack and Labour Market Accounting. Theory, Measurement and Policy. Dissertatie. Groningen: 1987. 417 p.

Wat De Neubourg met zijn proefschrift voorheeft, is het verhelderen van het inzicht in verschijnselen als werkloosheid en benutting van arbeidsvermogen. Een beter begrip van deze verschijnselen kan, volgens hem, worden verkregen door het ontwikkelen van een stelsel van arbeidsmarkttekeningen en het construeren van een maat voor arbeidsinactiviteit. Voordat tot dat constructieve werk wordt overgegaan, behandelt de auteur in het eerste hoofdstuk echter eerst de stand van zaken met betrekking tot de economische theorievorming over werkloosheid en in het tweede hoofdstuk met betrekking tot het meten van dit verschijnsel.

De Neubourg onderscheidt binnen de macro-economie twee theoretische tradities die van belang zijn voor de bestudering van werkloosheid: een traditie, die teruggaat op Pigou, gaat ervan uit dat markten worden gekenmerkt door een evenwichtstendentie en een andere traditie, die teruggaat op Keynes, benadrukt onevenwichtigheid. Centraal in de discussie tussen deze twee tradities staan vragen naar het al dan niet star zijn van prijzen, het al dan niet ruimen van markten, maar ook en vooral vragen naar het belang van die factoren. De schrijver is van mening dat beide tradities te kampen hebben met te veel problemen om van daaruit onbetwistbaar te besluiten tot wat nu — theoretisch gezien — de aard van de werkloosheid is. Hoewel hij wel enige theoretische convergentie in het verschiert ziet, stapt hij toch maar af van het theoretische perspectief en richt zich in het vervolg van zijn dissertatie op de eigenlijke taak: het verbeteren van meetmethoden.

In het tweede hoofdstuk bespreekt De Neu-

bourg de voor- en nadelen verbonden aan het traditionele werkloosheidscijfer en aan verwante maten die de onderbenutting van arbeidsvermogen aanduiden. Omdat de nadelen niet opwegen tegen de voordelen ontwikkelt hij in het derde hoofdstuk een stelsel van arbeidsmarkttekeningen, vergelijkbaar met een stelsel van nationale rekeningen, dat een beter inzicht moet bieden van de toestand en ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Dit stelsel past hij in de hoofdstukken vier en vijf toe op de arbeidsmarktontwikkelingen in een achttal industriële landen in de tijd na de tweede wereldoorlog. Uit die toepassing blijkt, en daarmee heeft hij zijn doel bereikt, dat dit stelsel een meer precieze en verfijnde beschrijving en analyse mogelijk maakt van verschillen die er in benutting van arbeidsvermogen bestaan tussen landen en in de tijd in landen. Daarmee is hij echter nog niet tevreden. Het door hem ontwikkelde stelsel moet het namelijk ook mogelijk maken arbeidsmarktgegevens zo te ordenen, dat daarmee de invloed van sociaal en economisch beleid kan worden vastgelegd en gecontroleerd.

Een toets op die som onderneemt De Neubourg in zijn laatste hoofdstuk. Daarin ontwikkelt hij allereerst een taxonomie van het arbeidsmarktbeleid gericht op werkloosheidsbestrijding. Vervolgens gaat hij in op een specifieke vorm van arbeidsmarktbeleid, die de werkloosheid moet doen verminderen: arbeidsduurverkorting. Diverse schattingen wijzen erop dat deze, in nogal wat Europese landen toegepaste vorm van werkloosheidsbestrijding geen panacee biedt voor de oplossing van dit probleem. Dit beleid blijkt veel weg te hebben van een cosmetische ingreep: het kan de geregistreerde werkloosheid doen verminderen, maar het laat de mate van arbeidsbenutting onveranderd (en laag).

Het belang van dit proefschrift ligt vooral in de toegepaste sfeer. Goedwillende politici en ambtenaren krijgen een instrument aangeleverd dat arbeidsmarktgegevens op een coherente en consistente wijze verwerkt. Op deze manier wordt niet alleen de informatieverschaffing verfijnd, maar wordt ook nogal wat ruis verwijderd. Voor kwaadwillende politici

en ambtenaren wordt het moeilijker, als dit systeem wordt ingevoerd, om de publieke opinie met cosmetische operaties te bedriegen. De Neubourg heeft wat dit betreft, voortbouwend op het werk van zijn promotor Maddison, goed werk geleverd. Hij verdient het dat in Nederland het CBS, in zijn sociaal-economische statistieken, en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, in zijn Rapportage Arbeidsmarkt, er serieus aandacht aan besteden.

Wil Arts

F. van Waarden, Het geheim van Twente. Fabrikantenverenigingen in de oudste grootindustrie van Nederland ± 1800-1940. Amersfoort/Leuven: Acco, 1987. 143 p.

F. van Waarden, B. de Vroom en J. Laurier, Fabriekslevens. Persoonlijke geschiedenissen van arbeiders, fabrikanten, managers en andere betrokkenen uit de Twentse textielindustrie. Zutphen: De Walburg Pers, 1987. 240 p.

Over ondernemers- en ondernemingsorganisaties in Nederland is vooral, in het kader van het mededingingsrecht en mededingingsbeleid, door juristen en economen geschreven. Als sociologen zich met de organisatieproblematiek, waarmee ondernemers en ondernemingen als marktpartij te kampen hebben, bezighouden, dan beperken ze zich haast altijd tot één markt, die van de arbeid, en dus tot werkgeversorganisaties. Van Waarden is een uitzondering op deze regel. Hij richt zijn onderzoek niet alleen op de organisatieproblematiek waarmee de Twentse textielfabrikanten als werkgevers in de afgelopen anderhalve eeuw te kampen hebben gehad, maar ook komen fabrikantenorganisaties aan de orde die opereren op de markt voor grondstoffen en op de afzetmarkt. Dat neemt niet weg dat de nadruk toch vooral ligt op werkgeversorganisaties in de Twentse textielnijverheid.

Erg bezwaarlijk is dit niet omdat in Nederland de werkgeversorganisaties lange tijd een

blinde vlek hebben gevormd in de bestudering van de arbeidsverhoudingen. Van Waarden merkt zelf al op dat, terwijl er aardig wat literatuur voorhanden is over de vakbeweging, de arbeidsverhoudingen en de sociale strijd in de Twentse textielindustrie, er op een enkele uitzondering na weinig te vinden is over de organisatie van de textielfabrikanten. Dat past in het algemene beeld, dat tot voor kort in de literatuur veel minder aandacht werd besteed aan werkgeversverenigingen dan aan werknemersorganisaties. Dat heeft deels te maken met de geheimzinnigheid die werkgeversorganisaties nogal eens omringt. De titel van Van Waardens boek: 'Het geheim van Twente', slaat daarop. Ook hij kreeg, ondanks het historische karakter van zijn onderzoek, te maken met een zekere schroom, die wetenschapsbeoefenaars bij werkgeversassociaties ontmoeten als zij het beleid ervan willen onderzoeken en evalueren aan de hand van interne bronnen.

Met zijn op archiefmateriaal en secundaire bronnen gebaseerde studie probeert Van Waarden in een lacune te voorzien. Zoals Bos en Nobelen dat al eerder in hun dissertaties en Van Voorden in enkele verspreide publikaties hadden gedaan. Interessant is bijvoorbeeld dat hij laat zien, dat de eerste vrijwillige fabrieksverenigingen in de Twentse textielindustrie, die in de jaren zestig van de vorige eeuw werden opgericht, geen tegen de vakbonden gerichte defensieve organisaties waren, zoals in de literatuur meestal wordt verondersteld, maar verenigingen die collectief voorzieningen verschaffen voor de arbeiders. Ze pasten goed in de nog paternalistische arbeidsverhoudingen van die tijd. Toen echter tegen het eind van die eeuw strijdvaardige vakbonden ontstonden, namen werkgeversverenigingen het karakter aan van strijdorganisaties. Verzet, organisatie en kartelvorming door arbeiders leidde toen tot aaneensluiting van fabrikanten. Net zoals later bedreigingen bij de kolenvoorziening, bij de algemene grondstofleverantie (katoen) en de afzetmogelijkheden door buitenlandse concurrentie tot aaneensluiting op andere markten leidden.

In het beschrijven en analyseren van de 'case' van de Twentse textielindustrie, en het op die manier opvullen van een leemte in de geschiedschrijving van Nederlandse ondernemers- en ondernemingsorganisaties, ligt de waarde van dit boek. Het hybride karakter ervan, deels sociologie en deels geschiedenis, maakt echter dat het enigszins tekort schiet. Historisch gezien blijft het te impressienistisch, sociologisch gezien blijft het te beschrijvend. Het theoretisch sociologische collectieve-actieprobleem wordt wel aangestipt, maar niet uitgewerkt. Dit terwijl voor de vergelijkbare problematiek waarmee werknemers te kampen hebben gehad theoretisch geïnspireerde analyses voorhanden zijn, die als voorbeeld hadden kunnen dienen (bijv.: N. Eickhof, *Eine Theorie der Gewerkschaftsentwicklung*; en, C. Crouch, *Trade Unions: The Logic of Collective Action*). Maar misschien moet dit strenge oordeel wat worden opgeschort. Deze studie is namelijk verricht in het kader van een omvangrijker onderzoek naar ondernemersorganisaties in Nederland, dat weer deel uitmaakt van een omvangrijker internationaal vergelijkend onderzoek naar zulke belangenorganisaties in een tiental westerse landen.

Het vermoeden dat Van Waarden krediet verdient, wordt versterkt door het tweede hier te bespreken boek. In dat boek vult hij, samen met Vroom en Laurier, het hierboven gesignaleerde historische tekort aan. Het biedt een zorgvuldig en erg mooi verzorgd voorbeeld van 'oral history' – via een serie individuele 'textielgeschiedenissen' van mensen, die op allerlei manieren met de textielindustrie te maken hebben gehad – die in hoofdzaak betrekking heeft op de recente periode, die van na de Tweede Wereldoorlog. Terecht merken de auteurs op dat de interviews een hoeveelheid bronnenmateriaal voor bedrijfshistorici, bedrijfssociologen en beoefenaars van het nieuwe specialisme bedrijfstaksociologie, bieden. Voor mij hadden ze aan dat woord 'hoeveelheid' best het epitheton 'rijke' mogen toevoegen.

Wil Arts

H.L. Bakels, Schets van het Nederlands arbeidsrecht. 8e geheel herziene druk. Kluwer, Deventer, 1987. 322 p.

Schetsen voor Bakels. Opstellen aangeboden aan prof. mr. H.L. Bakels ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar sociaal recht aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Kluwer, Deventer, 1987. 322 p.

F. Koning, Het systeem van het collectieve arbeidsvoorwaardenrecht. Kluwer, Deventer, 1987. 177 p.

Als sociologen er, terecht, van uitgaan dat hun wetenschap tot de intellectuele bagage van velen dient te behoren, dan moeten ze af en toe toch wel eens last hebben van een slecht geweten. Bezitten zij zelf wel voldoende economische, juridische en psychologische kennis? Zijn zij wat dit betreft niet gehandicapt?

Oudere vakgenoten hebben geen last van dit soort bedenkingen. In een grijs verleden behoorde bijvoorbeeld de Inleiding tot het recht immers tot het reguliere curriculum van iedere socioloog. Die tijd is echter voorbij. Wat niet betekent dat sociologen het vandaag de dag zonder rechtswetenschappelijke kennis kunnen stellen. Een gezinssocioloog zonder kennis van het familierecht, een economisch socioloog zonder kennis van het economisch orderingsrecht en een bestuursocioloog zonder kennis van het staats- en administratief recht bewegen zich immers als invaliden op hun vakgebied. Zo is iedere socioloog die zich wetenschappelijk of praktisch bezighoudt met sociaal-economisch beleid, wel vroeg of laat door de nood gedwongen geweest zich te verdiepen in takken van het arbeidsrecht. Uitkomst bood dan altijd Bakels' *Schets van het Nederlands arbeidsrecht*. Hoewel in de eerste plaats geschreven voor juridische studenten, bleek dit boek uiterst toegankelijk en bruikbaar voor vele generaties van studenten in de sociologie en reeds afgestudeerde sociologen. Niet alleen omdat Bakels ervan uitging dat het arbeidsrecht slechts in combinatie met de arbeidsociologie, de arbeidseconomie en de arbeidspsychologie zinvol kan worden beoefend, maar ook en vooral omdat zijn beschou-

wingswijze steeds gevoelig bleek voor de relatie tussen maatschappelijke verandering en rechtsontwikkeling. Daardoor vertoonde zijn werkwijze sterk rechtssociologische trekken.

In hetzelfde jaar dat Bakels met emeritaat ging, 1987, verscheen als blijk van zijn grote werkkraft alweer de 8e geheel herziene druk van zijn onvolprezen 'Schets'. Tegelijkertijd werd een bundel opstellen van collega's, medewerkers, leerlingen en vrienden gepubliceerd, die als *Liber Amicorum* aan hem is opgedragen onder de toepasselijke titel: 'Schetsen voor Bakels'. Uit deze bundel blijkt nog eens opnieuw welke centrale plaats Bakels innam in de gemeenschap die zich met arbeidsrechtelijke en arbeidswetenschappelijke problemen bezighoudt. Ook blijkt nog eens, hoe breed en diep zijn belangstellingssfeer was en is. Een dertigtal auteurs schetst kernachtig, zoals het juristen betaamt, steeds een facet van diens interesse-gebied en behandelt een veelal actueel arbeidsrechtelijk probleem. Nogal wat van deze opstellen zijn ook voor sociologen relevant.

Tenslotte fungeerde Bakels, in zijn afscheidsjaar, ook nog als promotor (tezamen met Fase) van Konings proefschrift over het collectieve arbeidsvoorwaardenrecht. Dit proefschrift is erg actueel omdat het aansluit bij de sociaal-politieke discussie die de afgelopen jaren is gevoerd over de rol die de ondernemingsraad, in een systeem van gedecentraliseerd arbeidsvoorwaardenoverleg, zou kunnen vervullen. Koning onderzoekt in zijn dissertatie enige met die discussie samenhangende arbeidsrechtelijke vraagstellingen. Hij wijst erop dat sinds de verzelfstandiging van de ondernemingsraad in 1979 er in Nederland tussen ondernemers en ondernemingsraden regelmatig afspraken zijn gemaakt, zowel op het gebied van de arbeidsvoorwaarden als op andere terreinen. In de literatuur wordt soms betwijfeld of de ondernemingsraad die bevoegdheid wel bezit. Koning meent van wel; in het stelsel van de Wet op de Ondernemingsraden ligt deze bevoegdheid besloten. Het probleem is echter dat afspraken tussen ondernemers en ondernemingsraden niet bindend zijn voor de werknemers. Maar dat is

eigenlijk ook al het geval in de Wet op de cao. Ongeorganiseerden zijn immers niet wettelijk aan de cao gebonden, hoewel in de praktijk de cao steeds op alle werknemers van toepassing is. Hij pleit ervoor dit recht te trekken in een institutioneel stelsel van arbeidsvoorwaardenrecht, dat wil zeggen een stelsel waarbij zowel alle betrokkenen krachtens de wet aan de cao gebonden zijn, als aan de afspraken die tussen de ondernemer en de ondernemingsraad zijn gemaakt en de regelingen die met instemming van de ondernemingsraad tot stand zijn gekomen.

Wil Arts

Centraal Bureau voor de Statistiek, Automation in Survey Processing. CBS Select 4. Statistische Opstellen. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij/CBS-publikaties, 1987.

De hier te bespreken bundel bevat een aantal opstellen over de invloed van (micro-)computers op onderzoeks- en data-verzamelingsmethoden zoals die bij het CBS gehanteerd worden. De toepassing van deze computers is gericht op de onderwerpen van het onderzoek dat uitgevoerd moest gaan worden. De bundel is in het Engels omdat men ervan uitgaat dat de inhoud ervan van internationaal belang is.

Er zijn 11 bijdragen waaraan 15 verschillende auteurs hebben meegewerkt.

In het inleidende hoofdstuk wordt uitgelegd dat het voornaamste doel van automatisering bij een onderzoeksinstelling de integratie dient te zijn van alle vormen van onderzoek waarbij de computer wordt gebruikt, of dit nu het traditionele interview of het telefonisch interview betreft of de vragenlijst die men zelf in moet vullen. Voor elk gebruikt men vrijwel dezelfde programma's, vooral daar waar het de invoer van data betreft, temeer wanneer dit via een zogeheten intelligent programma gebeurt. Wel eist dit alles een aanpassing van de structuur van het onderzoeksinstituut.

In de tweede bijdrage wordt een overzicht

gegeven van ontwikkelingen die er zijn geweest in het gebruik van hand-held computers, terwijl in de derde bijdrage gerapporteerd wordt over onderzoek dat is verricht naar hoe interviews waarbij deze computers zijn gebruikt, zijn verlopen en naar de kwaliteit van de data.

Vervolgens wordt een overzicht gegeven van procedures die er bij het CBS bestaan voor het invoeren en corrigeren van data en worden er eisen voor een editing systeem geformuleerd. Er is een systeem ontwikkeld volgens deze eisen. Dit heet BLAISE en wordt in de volgende bijdrage beschreven. Dit is een erg mooi systeem; ik ben ook zeer benieuwd of het de concurrentie met Data-Entry van SPSS aankan. Versie 2.0 van BLAISE zal tal van mogelijkheden voor telefonisch interviewen gaan bieden en zal Data-Entry daar achterlaten. Met deze versie zal een groot deel van de integratie zoals bepleit in de eerste bijdrage ook gerealiseerd zijn. Het programma kan antwoorden op open vragen aan tot een maximum van 80 tekens.

In de zesde bijdrage wordt beschreven hoe het coderen van beroepen via de computer kan gaan. Tik gegevens over een beroep in en de corresponderende CBS-code (1- tot 4-cijferig naar wens) verschijnt. Had het systeem niet genoeg informatie ontvangen, dan worden een aantal alternatieven getoond, waaruit men kan kiezen. Ook zijn er mogelijkheden om tikfouten en andere schrijfwijzen op te vangen.

In het dan volgende hoofdstuk wordt ingegaan op problemen die er kleven aan het publiekelijk beschikbaar stellen van gegevens. Soms is het mogelijk dat individuele personen duidelijk te traceren zijn. Dit moet ondervangen worden via het beschikbaar stellen van cijfers waarbij dit niet kan.

Dan volgen er nog een technisch verhaal over stroomdiagrammen die in een vragenlijst besloten kunnen liggen, twee bijdragen over interviewer-variantie bij telefonisch interviewen en over non-respons bij dergelijke interviews en een bijdrage over hoe de computers bij het CBS gebruikt zijn.

De bundel is heel divers. Naast meer weten-

schappelijke bijdragen (de bijdrage over interviewer-variantie) en opsommingen van wat er is (de laatste bijdrage), gaat het toch vooral om praktische zaken. Het CBS loopt behoorlijk voorop bij het ontwikkelen en gebruiken van programmatuur voor het invoeren en analysegeraad maken van gegevens. Het is nuttig dat andere onderzoekers daarvan op de hoogte zijn. Vandaar dat het goed is dat dit boek verschenen is. Wel zou het naar mijn mening aan kracht gewonnen hebben, als de bijdragen wat meer klantgericht zouden zijn geschreven; nu is het nog te veel in termen van: dit doen we en dat is goed voor ons. Dit had ik vervangen willen zien door goed voor vele onderzoekers. Kunnen anderen bijvoorbeeld ook gebruik maken van de in het boek beschreven programma's?

Roel Popping

T.M.A. Bemelmans, Bestuurlijke informatiesystemen en automatisering. 3e, herziene druk. Leiden: Stenfert Kroese, 1987.

Al dat wat op het gebied van automatisering en informatisering dank zij de mogelijkheden van de computer voorkomt, is op twee manieren van belang voor de sociale wetenschappers. Ten eerste wordt het inhoudelijke terrein van onderzoek groter, onderzoeksgebieden krijgen een uitbreiding en er komen nieuwe gebieden bij. Ten tweede wordt het onderzoeksinstrumentarium uitgebreider. Ongeacht welke van beide manieren van toepassing is in een onderzoek, de onderzoeker kan veel nut hebben van het te bespreken boek van Bemelmans.

Het doel dat de auteur met dit boek heeft, is het systematisch op een rij zetten van kennis over bestuurlijke informatiesystemen en mogelijkheden van automatisering op dat terrein. Het accent ligt op geautomatiseerde informatiesystemen. De auteur is in zijn opzet geslaagd, we hebben te doen met een handboek. Het boek was oorspronkelijk een leerboek. Nu nog zijn er vragen opgenomen bij de diverse hoofdstukken. Er bestaan een apart

caseboek en een uitwerkingenboek.

Aan de basis staat het begrip informatie. Gegevens zijn de objectief waarneembare neerslag van feiten of kennis over een bepaald medium. Zij worden tot informatie zodra ze opgepakt worden; informatie bestaat uit met elkaar in verband gebrachte en geïnterpreteerde gegevens.

Wat komt nu aan de orde: Nadat is getoond hoe de relatie is tussen informatie en beslissingen die ergens genomen worden en tussen informatie en organisatie, wordt achtereenvolgens ingegaan op het waarom en hoe van informatieplanning en -beleid, het ontwikkelen van een informatiesysteem, op wat een dergelijk systeem moet kunnen, ontwikkelmethoden, doelmatigheid van informatiesystemen, de kosten en baten kant, en tenslotte op fasen die men door moet bij het ontwikkelen van informatiesystemen. Het gaat steeds om de vragen hoe het ontwikkelingsproces gaat en welke aspecten daarbij een rol spelen. Het gaat niet om het ontwikkelen van systemen zelf. Het boek is dan ook voor een ieder te volgen.

Op een aantal zaken wil ik iets nader ingaan. Over het algemeen worden in het boek visies gegeven die bestaan met betrekking tot een bepaald probleem en hoe dit probleem op te lossen. Veelal worden hier modellen bij gebruikt, die heel inzichtelijk zijn. Het behandelde is wel vrij abstract; daarom zijn in de tekst regelmatig voorbeelden opgenomen waarin wordt aangegeven hoe een en ander in een concrete situatie begrepen moet worden. Een enkele keer worden problemen toegelicht aan de hand van uitkomsten van empirisch onderzoek. Zo worden met betrekking tot het communicatieprobleem tussen informatieanalisten en gebruikers enkele uitkomsten van onderzoek vermeld. Het blijkt onder andere dat ontwerpers totaal anders over gebruikers denken dan gebruikers over zichzelf. Ontwerpers hebben wel een ideaalbeeld van gebruikers, dit zijn gebruikers die heel sterk op henzelf lijken.

De eerste hoofdstukken lijken me vooral van belang voor hen die geïnteresseerd zijn in het nieuwe onderzoeksgebied. Men zal merken dat er nogal wat gebeuren moet voordat

begonnen kan worden met het bouwen van een informatiesysteem en men zal begrijpen dat er gemakkelijk iets fout kan gaan. De late-re hoofdstukken zijn interessanter voor hen die hun instrumentarium willen uitbreiden. Hier zal men echter merken dat een heleboel zaken toch wel nauw aansluiten bij wat men tijdens het methodologie-onderwijs heeft geleerd. Het laatste hoofdstuk is voor een ieder van belang. Maatschappijen, organisaties ontwikkelen zich; bij het ontwikkelen van informatiesystemen moet men hier oog voor hebben.

Zoals al gemeld, beoogt het boek een overzicht te geven. Dat gaat ten koste van een stuk diepgang. Zo wordt gebruiksvriendelijkheid, een voor sociale wetenschappers boeiend onderzoeksterrein, behandeld in slechts drie pagina's. Problemen welke zich voordoen bij informatisering en automatisering (en er is nogal wat aan de hand; zie bijvoorbeeld Jacobs, 1985*) komen summier aan bod: er is een paragraaf over misvattingen bij het ontwikkelen van informatiesystemen, communicatieproblemen zijn al aangestipt. Ook zijn er korte paragrafen over sociale en organisatorische gevolgen. Het lijstje met zaken die voor de sociale wetenschapper iets meer aandacht hadden mogen hebben, is gemakkelijk uit te breiden. Echter, het boek is niet specifiek voor sociale wetenschappers geschreven, en wil een sociale wetenschapper problemen op het gebied van invoering van informatisering en automatisering bestuderen, dan is het meer dan wenselijk dat de inhoud van dit boek tot zijn bagage behoort.

Roel Popping

* Jacobs, J., Automatiseringsdrama's. *Intermediar*, 21, 1985, 20, 17 mei, p. 1-6.

A.A. Mijs, *Het ontstaan van de RIAGG's in Amsterdam: Een sociologische studie naar de vorming en ontwikkeling van interorganisationale verbanden in de gezondheidszorg*. Swets & Zeitlinger, Lisse, 1987. 326 p.

Mijs stelde met deze studie zich ten doel een beschrijving te geven van de (voor)geschiedenis van de Amsterdamse Vereniging voor Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg (AVAGG) en een theoretisch kader aan te bieden aan de hand waarvan de ontwikkeling geanalyseerd, geïnterpreteerd en verklaard kan worden. Daarin is hij zeker geslaagd.

Aan de hand van informatie uit schriftelijke bronnen, alsmede een participerende observatie van vele vergaderingen, werkgroepen, commissies, wandelgangen, reconstrueerde hij de Amsterdamse GGZ-ontwikkelingen. Het theoretisch kader van waaruit hij dit benadert, vertrekt vanuit het institutionaliseringsbegrip van Van Doorn en Lammers, waarbij twee deelprocessen van cultuurvorming en structurering – ook aldus Mijs – een twee-eenheid vormen. Voor de constructie van een ontwikkelingsmodel voor de genese van het interorganisationeel verband dat tot stand kwam, borduurt Mijs voort op de typologie van Litwak en Rothman, waarbij de ontwikkelingsgang in vier fasen wordt doorlopen; via informele contacten ontstaan regelmatige bijeenkomsten in deeltetwerken, welke worden gevolgd door een interdependentiebewustzijn in het totale netwerk, uiteindelijk resulterend in een formeel interorganisationeel verband. Hij beschrijft welke conditionele factoren zowel in- als externe, dit proces beïnvloeden.

De geschiedschrijving – sec – beslaat het grootste deel van het boek, 160 pagina's. Een veertiental GGZ-instellingen richtten in 1975 de AVAGG op. De voorgeschiedenis hiervan en het vervolg erop tot 1984 beschrijft hij in vijf perioden: vanaf 1964 toen het Amsterdamse Medisch Opvoedkundig Bureau (MOB) overleg startte. Tussen zeven MOB's kwam, voortbouwend op eerdere informele, regelmatige contacten, een officieel overleg tot stand, onder andere om gezamenlijk op-

treten jegens de gemeente aangaande het subsidiebeleid en de eigen bijdrage van de cliënten. Dit optreden was succesvol; later geraakten men echter door allerlei omstandigheden in een malaise.

De tweede periode laat Mijs in 1974 beginnen, wanneer het overlegorgaan der Amsterdamse MOB's alle Amsterdamse AGGZ-instellingen uitnodigt om van gedachten te wisselen over een blijvende vorm van samenwerking.

Ondertussen heeft de auteur uitstapjes gemaakt naar de landelijke GGZ-ontwikkelingen, waarin in 1972 de Nederlandse Vereniging voor Ambulante GGZ (NVAGG) is opgericht en het RIAGG-concept groeit, d.w.z. het besef dat de verschillende GGZ-instellingen geïntegreerd een regionale verantwoordelijkheid voor de opvang en behandeling van psychische problematiek zouden moeten dragen. Hij laat zien dat enige Amsterdamse GGZ-'leiders' een belangrijke rol in dit landelijke gebeuren spelen.

Aan het eind van de tweede periode wordt in 1978 het besluit genomen Amsterdam in zes verzorgingsgebieden te verdelen, waardoor de onderlinge (nog verzuilde) verhoudingen tussen sommige instellingen drastisch veranderden. Het besluit kwam tot stand, zo laat Mijs zien, niet op de laatste plaats onder 'dwang' van buiten af, in verband met de zgn. 'Bijlmerkwestie', welke een domeinconflict behelsde.

De derde periode, waarin weinig gebeurt, loopt tot eind 1980. De AVAGG bleef een nogal onoverzichtelijk geheel. De Amsterdamse discussies leken wel steeds meer verbonden met de landelijke. De personeelsformatie van de Amsterdamse Sociaal-Psychiatrische Diensten (SPDen) was anderhalf maal het landelijke gemiddelde. Werd dit aanvankelijk door de Ziekenfondsradaad niet terecht, niet onderbouwd, bevonden, uiteindelijk werden de Amsterdamse instellingen, waar een machtsstrijd i.v.m. herverdeling van deze formatie gaande was, met rust gelaten.

De vierde periode blijkt van wezenlijke invloed op de latere vorming van de vijf Amsterdamse RIAGG's. Het AVAGG-bestuur

stelt een beleidsplan op, waarin de voorkeur voor het RIAGG-concept wordt uitgesproken. Resolute beslissingen waren in deze korte periode, tot medio 1981, mogelijk door een verzwakte positie van de tegenstanders van het 'echte RIAGG-model', de regionaal werkzame instellingen, waaronder het PAI, IMP en de afdeling Geestelijke Hygiëne van de GG en GD.

In de vijfde periode – die samenvalt met de periode waarin Mijs de Amsterdamse AGGZ observeerde – kreeg de RIAGG-vorming in Amsterdam haar beslag. Aan deze periode besteedt de auteur evenveel pagina's als aan de voorgaande vier perioden tezamen. In veel detail spint hij lokale schermutselingen en touwtrekkerijen uit, die op den duur de lezer toch niet meer erg kunnen boeien en waarvan men zich ook kan afvragen of de auteur er wel altijd in is geslaagd om met voldoende afstand de ontwikkelingen te beschrijven. Dit geldt vooral de beschrijving van het RIAGG-managersoverleg, dat vanaf eind 1981 ontstond.

In het slothoofdstuk gaat Mijs na, in hoeverre het theoretische kader, en zijn model van de genese en ontwikkeling van een inter-organisationeel verband, een bevredigende verklaring bieden voor het hoe en waarom van de door hem beschreven Amsterdamse GGZ-ontwikkelingen. Mijs geeft 'eerlijk' aan dat het niet zo verwonderlijk is dat met het model de geschiedenis op adequate wijze geïnterpreteerd kan worden, omdat het model, na de empirische gegevensverzameling, er zoveel mogelijk passend voor werd gemaakt.

Evenals Van der Grinten in 'De vorming van de Ambulante GGZ' (Ambo, 1987), schrijft Mijs een nogal belangrijk deel van de verklaring voor de loop der geschiedenis toe aan invloed van enige sleutelfiguren. Hiermee lijken de eerste en laatste door Van Doorn en Lammers genoemde voorwaarden voor institutionalisering belangrijker, te weten frequente interactie tussen de personen of groepen in kwestie en beschikbaarheid van leidersfiguren die de samenwerking concreet gestalte kunnen geven, dan de andere drie voorwaarden (coördinatie van interactie, confrontatie

met een urgent omgevingsprobleem en homogene culturele achtergrond).

Mijs meent dat vanaf 1975 veel moeilijker een eenduidig en progressief verlopend institutionaliseringsproces te herkennen is dan in de daaraan voorafgaande periode. Toch laat hij op zeer heldere wijze de perioden van stagnatie respectievelijk progressie en de daarvoor verantwoordelijke momenten zien. Vooral bij de besluitvormings-progressiemomenten komt de externe invloed van de landelijke ontwikkelingen en van de financiers naar voren. Bij zijn argumenten om het ontwikkelingsmodel te generaliseren tot de sectoren van welzijns- en gezondheidszorg noemt Mijs dan o.a. ook als argument dat in zijn Amsterdamse casus-studie gebleken is dat de fasen drie en vier in de ontwikkeling van een interorganisatieel verband veronderstellen dat er sprake moet zijn van een soort 'overdeterminatie'. Naast het proces binnen de instelling zullen tevens externe impulsen merkbaar moeten zijn. De overheid bemoeit zich namelijk ook met deze welzijns- en gezondheidszorg, die voornamelijk uit professionele organisaties bestaan.

Al met al is de auteur erin geslaagd een zeer complex gebeuren helder – soms wat langdradig – te beschrijven. Insiders zullen er naar mijn schatting nauwelijks details aan toe kunnen voegen. Het is een goed voorbeeld van toepassing van een theoretisch model op een anders maar moeilijk inzichtelijk te maken en te verklaren proces. Daarmee is het boek zeker van belang voor organisatie-sociologen, -adviseurs, managers en planners.

G.H.M.M. ten Horn

Vakgroep Rechtsfilosofie en Rechtssociologie. Een kennismaking met de rechtssociologie en rechtsantropologie; de effectiviteit van het recht. RU Groningen, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, 1987.

Het boek 'kennismaking met de rechtssociologie en rechtsantropologie' bestaat uit vertalingen (op enkele uitzonderingen na) van eer-

der verschenen publikaties op het terrein van de rechtssociologie en -antropologie. Het boek is opgezet rond het thema 'effectiviteit van het recht' en heeft primair het karakter van een 'leerboek' voor juridische studenten. De stukken in het boek worden gevolgd door een aantal vragen en door een korte beschouwing over de belangrijkste elementen daarvan (noten genoemd) met verwijzingen naar verdere literatuur. De 'kennismaking' bevat de volgende onderdelen:

- I. wat is rechtssociologie en wat is rechtsantropologie;
 - II. begripsvorming;
 - III. de effectiviteit van wetgeving;
 - IV. de effectiviteit van rechtsinstellingen;
 - V. de effectiviteit van juridisch procederen.
- Elk onderdeel bestaat weer uit twee of meer publikaties met de daarbij behorende vragen en noten.

Het eerste onderdeel van het boek bestaat uit twee stukken uit het uit 1971 daterende bekende overzicht van de rechtssociologie van Schuyt. Centraal staan hierin de verschillende manieren (Schuyt onderscheidt er vier) waarop vanuit de sociologie naar recht wordt gekeken.

De tweede bijdrage opgenomen in het eerste onderdeel is een gedeelte van een artikel van Griffith, waarin het kenmerkende van de rechtsantropologie, met name de aandacht voor het dagelijkse functioneren van het recht, het rechtsspluralisme en het zich niet beperken tot het overheidsrecht, naar voren wordt gehaald. Het is echter jammer dat door het polemische karakter van het artikel de lezer meer te weten komt over de feilen van de (Nederlandse) rechtssociologie dan over de inhoud van de rechtsantropologie.

Het tweede onderdeel heeft als onderwerp de begripsvorming in de rechtsantropologie en -sociologie en bevat drie artikelen. Het eerste van de hand van Macaulay betreft een onderzoek naar het functioneren van overeenkomsten en de rechtsregels daaromtrent in het onderlinge ruilverkeer tussen bedrijven. Dit onderzoek maakt duidelijk dat deze regels slechts één van de factoren vormen en slechts een (beperkte) rol spelen in dit verkeer.

Het tweede artikel geschreven door R.D. Schwartz geeft een onderzoek weer naar de invloed van kenmerken van de gemeenschap, waarin mensen verkeren, op de vorm van de sociale controle – formeel-juridisch of informeel. Hiertoe worden twee typen collectieve nederzettingen in Israël met elkaar vergeleken. De aanwezigheid van kenmerken van de gemeenschap die informele sociale controle bevorderen, zoals het functioneren van de nederzetting als primaire groep met een directe waarneming en afkeuring van het overtreden van de voor iedereen duidelijke gedragsregels, blijkt hier van groot belang te zijn.

Het derde artikel gaat in op de vraag of rechtssystemen een evolutionaire ontwikkeling kennen. Op grond van antropologisch materiaal komen de auteurs Schwartz en Miller tot de conclusie dat er sprake is van een evolutie van rechtsinstituten, die echter tegengesteld is aan de ontwikkeling – van repressief naar restitutief recht – die Durkheim in zijn boek 'Division of Labor' constateerde.

In de volgende drie stukken staat de effectiviteit van wetgeving centraal. In het eerste gaat Aubert na wat belangrijke maatschappelijke – manifeste en latente – functies van wetgeving zijn. Basis voor zijn artikel is zijn bijna klassiek geworden studie naar de effecten van de Noorse 'Wet op het Huishoudelijk Personeel'. Interessant in dit artikel is de constatering dat wetten zodanig vorm gegeven kunnen worden dat zij tegemoet komen aan tegengestelde standpunten, waardoor conflicten worden toegedekt en op symbolische wijze aan deze standpunten wordt tegemoet gekomen; de symbolische functie van wetgeving.

In het tweede artikel laat S.F. Moore duidelijk zien wat het nut is van een rechtsantropologische benadering van het functioneren van rechtsregels in de dagelijkse leefwereld. Zij bekijkt de processen die zich afspelen in de georganiseerde sociale velden tussen staat en individu. Zij duidt deze intermediaire structuren aan met de term 'semi-autonoom sociaal veld'. Zij laat zien dat deze processen zowel de effectiviteit van de intern ontwikkelde regels als die van de overheidsregulering bepa-

len.

Het derde artikel betreft de geringe uitwerking van de nationale ontwikkelingsprogramma's in Mexico op het lokale niveau van de Indiaanse gemeenschap. Uit de analyse van Collier wordt duidelijk dat Indiaanse leiders van dorpsgemeenschappen die belang hebben bij het handhaven van het bestaande, hierbij een belangrijke rol spelen.

Vervolgens komen twee artikelen aan de orde betreffende de effectiviteit van rechtsinstellingen. In het eerste artikel onderwerpt Merry de experimenten in Amerikaanse steden met bemiddeling in interpersoonlijke conflicten, voorkomend in voortdurende relaties, aan een kritische beschouwing. Zij doet dit aan de hand van onderzoek naar het functioneren van bemiddeling in kleinschalige herder- en landbouwsamenlevingen, één van de inspiratiebronnen van deze vorm van déjuridisering. Met name de verschillen in maatschappelijke organisatie maken dat bemiddeling in een moderne industriële samenleving heel anders functioneert en daardoor niet zonder bezwaren is.

Het tweede artikel bevat een overzicht van de hand van Galanter van de vormen van recht in de moderne samenleving. Hij laat daarin zien dat niet alleen het overheidsrecht en officiële rechtsinstanties van belang zijn in het maatschappelijk leven. Veel recht, zowel regels als handavingsstructuren, te vinden binnen allerlei verbanden als huis, buurt, werk, zakentransactie enzovoort, is aan te duiden als 'volksrecht'.

Het boek wordt afgesloten met drie stukken over de effectiviteit van juridische procedures. Het eerste bestaat uit de belangrijkste gedeelten van het wellicht belangrijkste (en ook het meest sociologische) onderzoek van de Nederlandse rechtssociologie, 'De weg naar het recht' van Schuyt, Groenendijk en Sloot. Het bevat enerzijds een beschrijving van de bestaande leemten in de rechtshulp en anderzijds een sociologische verklaring voor het ontstaan ervan.

Het tweede stuk bevat een nauwkeurige beschrijving van de advocatenpraktijk in de Amerikaanse staat Wisconsin. Macauley laat

daarin zien hoe de praktijk van het recht afwijkt van het model uit de boeken (het klas-sieke model van de advocaat) en welke gevolgen dit heeft voor de effectiviteit van nieuw ingevoerde consumentenrechten.

Het slotartikel van Galanter analyseert de mogelijkheden van het moderne rechtssysteem om bestaande maatschappelijke ongelijkheden te beïnvloeden. Hij doet dit aan de hand van een zeer bruikbaar ideaaltypisch onderscheid tussen partijen in juridische conflicten, namelijk de 'one-shotter' en de 'repeat-player'. Dit onderscheid stelt hem in staat de complexe werkelijkheid van het beslechten van geschillen – zowel de juridische als de private manieren – helder uiteen te rafelen en op grond daarvan te komen tot verandingsstrategieën en de mogelijke gevolgen daarvan.

De bundel bevat voor een kennismaking met de antropologie en de sociologie van het recht interessant materiaal. De opzet met vragen en korte beschouwingen n.a.v. de opgenomen stukken maken het zeer geschikt voor het onderwijs aan juridische studenten. Ook de relativering van het officiële recht en het laten zien dat de praktijk van het recht verschilt van het recht in de boeken maken het een nuttig boek voor degenen die met recht werken, al moet worden gezegd dat deze boodschap nogal vaak wordt herhaald.

Wat opvalt in deze kennismaking met deze subdisciplines van de sociologie en antropologie is dat er weinig sprake is van expliciete theorie- en begripsvorming en dat het onderzoek vrij eenvoudig van opzet en uitvoering is.

L.J.M. d'Anjou

James S. Coleman en Thomas Hoffer, Public and Private High Schools; the Impact of Communities. New York: Basic Books, 1987. f 74,85.

Dit boek is de opvolger van een eerdere studie van beide auteurs getiteld 'High School Achievement: Public, Catholic and Private

Schools Compared' die in M & M (jrg. 59) reeds werd besproken. In beide boeken staat dezelfde vraag centraal: verschillen de schoolloopbanen van leerlingen uit het openbare en het privé (wij zouden kunnen zeggen bijzonder) onderwijs? Het antwoord op deze vraag is met de door Coleman c.s. gebruikte longitudinale gegevens voor de USA positief. Leerlingen in met name het katholiek privé-onderwijs hebben betere schoolloopbanen (ook ná de middelbare school) dan leerlingen in het openbaar onderwijs. Dit verschil blijft, ook als de auteurs rekening houden met de sociaal-economische en culturele verschillen tussen de leerlingen in het openbaar en bijzonder onderwijs. Met name de voorsprong van leerlingen in het katholiek privé-onderwijs blijft duidelijk aanwezig, dit in tegenstelling tot de voorsprong van leerlingen uit het niet-religieuze privé-onderwijs dat in belangrijke mate verdwijnt na controle van de achtergrondverschillen tussen leerlingen.

Dit positieve effect van katholiek privé-onderwijs is niet beperkt tot de reeds geprivilegeerde leerlingen. Juist leerlingen uit subpopulaties die traditioneel slechtere schoolloopbanen hebben (zwarten, spaanssprekenden, kinderen uit de lagere sociale milieus) en leerlingen uit families met moderne tekorten (gebroken gezinnen: één-ouder-families) hebben betere schoolloopbanen in het katholiek privé-onderwijs dan soortgelijke leerlingen in het openbaar en in het niet-religieuze privé-onderwijs. Uit nadere analyses blijkt vervolgens dat dit positieve effect van het katholiek privé-onderwijs niet toegeschreven kan worden aan de katholiciteit van de leerlingen. Volgens Coleman c.s. ligt de verklaring vooral in het succesvolle verzet van katholieke scholen tegen de curriculumverwatering van de laatste decennia en in het versterken van de eisen die deze scholen stellen (discipline, huiswerk, eindniveau) door de gemeenschap van betrokken volwassenen (ouders, leerkrachten) tegen de politieke en maatschappelijke druk van buitenaf.

Deze laatste verklaring van het positieve effect van het katholiek privé-onderwijs verwijst naar de ondertitel van dit nieuwe boek:

de invloed van de gemeenschap. Daar valt het accent in dit boek dan ook op, in tegenstelling tot de oudere studie. Het sociaal kapitaal van families en van de functionele gemeenschap van volwassenen rond de katholieke privé-scholen zou leerlingen op die scholen beschermen en helpen in hun schoolloopbanen. Een dergelijke functionele gemeenschap van volwassenen zou ontbreken bij de niet-religieuze privé-scholen, omdat de keuze voor dit type privé-scholen voortvloeit uit individuele keuzen van ouders die geen onderlinge band hebben. Een dergelijke functionele gemeenschap van volwassenen zou ook in toenemende mate ontbreken bij de openbare scholen, omdat een functionele gemeenschap van volwassenen, gebaseerd op een hecht netwerk van sociale relaties in de buurten, als gevolg van de grotere arbeidsmobiliteit en het werken van beide ouders uitgehold is. Deze verklaring van het effect van de katholieke privé-scholen, in vergelijking met openbaar onderwijs en niet-religieus privé-onderwijs, geeft dit nieuwe boek een conservatieve inslag, waarin de zorg over de afbraak van het gezin (door scheiding, door werken van beide ouders) en van de functionele gemeenschap (door geografische mobiliteit, door het najagen van individuele voorkeuren) centraal staat.

Coleman c.s. maken het zich echter niet gemakkelijk. In complexe analyses proberen zij hun verklaring te toetsen aan de hand van hun longitudinale gegevens, en dat doen zij rede-

lijk overtuigend. Dat maakt dit boek in twee opzichten interessant voor diegenen die niet onmiddellijk in schooleffecten geïnteresseerd zijn. Allereerst is dit boek een goed voorbeeld van de mogelijkheden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek voor de analyse van het functioneren van de samenleving. Coleman toont hier zich opnieuw een goede opvolger van Lazarsfeld. Ten tweede is dit boek een goed leerboek voor andere specialismen in de sociologie waarin het empirisch onderzoek naar effecten van organisaties minder verder gevorderd is of het zich beperkt heeft tot geïsoleerde geval-studies. Dit betekent niet dat dit nieuwe boek het definitieve antwoord is. Het is namelijk opvallend dat in dit boek bijna elke referentie naar soortgelijke effectverschillen tussen openbaar en privé-onderwijs buiten de USA ontbreekt. Toch wordt een overeenkomstig verschil in tal van andere landen (waaronder Nederland) ook gevonden, zoals lezers van M & M kunnen weten. Coleman c.s. verklaring (de functionele gemeenschap) lijkt in die andere samenlevingen minder waarschijnlijk. Het USA-centrisme van de Amerikaanse sociologie en ook van deze studie wrekt zich hier duidelijk. Het maakt de door Coleman c.s. aangedragen verklaring minder plausibel. Desondanks blijft het een nieuw hoogtepunt in de empirische sociologie-beoefening.

J. Dronkers